

7. Pravopis a jeho zákoutí

Vysvětlils bratrovi filozofovy ideje?

Vývoj jazykového systému je výsledkem souhry jednotlivých drobných rozhodnutí milionů mluvčích v dlouhé řadě generací, takže jednotlivci (včetně vynikajících autorů, obdivovaných a často napodobovaných) ho mohou ovlivnit jen v malé míře. Ani instituce k tomu určené mnoho nezmění, jejich stanovisko má svou váhu jen tam, kde jazyk sám kolísá a umožňuje volbu (např. v češtině mezi *tlukou* a *tlučou*, *mohu* a *můžu*, *sázejí* a *sáží*). Naproti tomu pravopis je soustava člověkem vědomě k jazyku dodaná, kterou může ovlivňovat a měnit soustavně. Různá grémia, komise a ústavy, kterým to bývá svěřeno, mají možnost o pravopisu rozhodovat. Obvykle však nejsou v lehké situaci vzhledem k síle zvyku a k závažnosti tradice. Podle toho to taky s našim pravopisem vypadá.

Český pravopis je sice poměrně snadný a vhodný v porovnání s francouzským, neřkuli s anglickým, ale srovnáváme-li ho třeba se španělským, chorvatským nebo finským, vidíme, že je plný záludností. Nebylo by obtížné najít pravidla podstatně jednodušší, ale už několikrát se stalo, že vnější okolnosti zabránily reformě, která by naše děti zbavila aspoň otravného memorování pravidel o výjimkách v psaní písmen *i/y* a skupin *mě/mně*. Jak napsali např. Sgall a Hronek (1992, s. 128), kdybychom se odhodlali aspoň zrušit psaní *y*, *ý* ve „vyjmenovaných slovech“, znamenalo by to podstatně zlepšit podmínky výuky češtiny; pozornost by se mohla do velké míry přenést od seznamů výjimek k využívání stylového bohatství i k rozvíjení formulačních dovedností a komunikačních návyků.

Poznamenejme zde, že v předmluvě k akademickému vydání Pravidel z r. 1993 (str. 5) se pravopisná pravidla chápou „jako soubor doporučení pro vytríbené písemné vyjadřování, od nichž se lze ve zvláštních případech odchýlit, pokud to píšící považuje za potřebné a zdůvodněné“.

Pravidla o rozlišování *-i* a *-y* v mluvnické shodě, ke kterým hned přijdeme, vedou k tomu, že českou větu není vždycky snadné (teoreticky vzato ani ne možné) plynule diktovat. Představme si např. diktování (s normální výslovností) věty jako *Po ulici šli/y obě sestry, jejich dvanáctiletá, nakrátko ostříhaná neteř a ještě mladší, dobrou náladu hlasitě najevo dávající... Není*

možné napsat *šli* nebo *šly*, dokud neuslyšíme pokračování ... *synovec* nebo ... *sousedovic Jiřinka*.

V této knize zůstaneme i v oblasti pravopisu jen u některých bodů zasluhujících zvláštní pozornost, bez jakýchkoli nároků na úplnost.

7.1 Nešťastný ypsilon

Cigarety zdražily, nebo *Zdražili cigarety*?

Jak příklad ukazuje, k hlavním obtížím patří psaní této hlásky při mluvnické **shodě** s podmětem. Chápeme-li v této větě slovo *cigarety* jako podmět, napíšeme ovšem *zdražily*; ale můžeme věť rozumět i tak, že slovo *cigarety* je jejím předmětem („*Oni^a je zdražili*“), a pak máme proč napsat *-i* (aspoň když necháme stranou případ, kdy chceme dát najevo, že zdražila instituce ovládaná a provozovaná ženami). Pokud při zapisování takové věty máme mluvčího po ruce, můžeme se ho pro přesnost zeptat, jak větu myslel.

Připomeňme, že množné tvary životné i neživotné jsou obojí možné u jmen, jako např. *slanečci, -ky, uzenáči, -če, klouzci, -ky, ledoborci, -ce, ukazatelé, -e* aj. Podle zvoleného tvaru podstatného jména se ovšem řídí i koncovka u shodného přísudku a doplňku, např.: *ledoborci se vrátili poškození*.

Podle Pravidel českého pravopisu (1993, s. 17) vstupuje do hry i vokativ (oslovení), podle kterého někdy poznáme rod podmětu (samostatně nevyjádřeného). Máme podle Pravidel psát *Děti, kde jste byly*. Ale na téže stránce se říká (v bodu C.1), že při vyjádření podmětu „osobním zájmenem nebo tvarem pomocného slovesa“ (proč ne i tvarem slovesa významového?) se píše *-i/-y* „podle toho, ... jde-li o muže“ nebo „jde-li o ženy“. Z toho vyplývá, že můžeme psát např. *Děti, měli jste tam být*, pokud je mezi oslovenými aspoň jeden kluk (o tom i o tvaroslovném pravidle, podle kterého se píše a říká *Štěně a kotě si hrály*, jsme mluvili v odd. 4.3).

Pravidla o psaní *-i/-y* uvnitř slov po **obojetných** souhláskách s dlouhými seznamy výjimek tu reprodukovat nehodláme. Připomeneme jen několik záležitostí:

- (a) *dobýt město* se liší od *dobít krysu* (trochu tu pomůže rozdíl mezi nedokonavými tvary *dobývat* a *dobýjet*); podobně *nabý/ít, odbý/ít* aj.;
- (b) *mlýn* se liší od *mlít*; většinou Čechů, zejména v Čechách, tu pomáhá běžná nespisovná výslovnost *mlejn*, podobně jako u slov *výr - vej*, *sýr - sejra*, u koncovek v tvarech typu *smělý, strmý* atd.; jen nás nesmí poplést tato výslovnost u *mlít - mlejt*;

- (c) *vymítat* (dábbla) je od *vymést*, liší se od (*vy*)*mýtit* (mýtinu); podobně ovšem *namítat*, *zmítat* aj.;
- (d) *pysk* se liší od *písk* (pískot, zárodek ptačího pera);
- (e) *sýpka* není od *sípat*;
- (f) *sirý* (osiřelý) není od *syřý* (syrový);
- (g) *vír* na vodě není *výř*; takže *vířit* není *vejrat* (srov. bod /a/ o *mlejn*);
- (h) *Vizovice*, *vížka* ani *vískat* (probírat se někomu ve vlasech) nemají předponu *vy*;
- (i) *brzičko* má příponu *-ičko*;
- (j) *nazývat se* (*dosyta*) je jiné než *nazývat*, *ozývat se* aj.

V **koncovkách** je zapotřebí (kromě shody, o které už jsme psali) dávat pozor kromě mnoha jiných, víceméně známých úskalí, na tyto body:

- (i) *-i* ve 3. pádu: *pánovi*, *tátovi* (pokud nejde o *pánovy kalhoty*, viz výš);
- (ii) u jmen vzoru *kost*, která končí na *-l*, *-m*, *-v*, např. *solí*, *holí*, *od Chrudimi*, *do Břeclavi*; to se ovšem liší od *Bratislavy*;
- (iii) po písmenu *c* se zpravidla píše *-i*, ale neplatí to vždycky: jednak máme v Pravidlech tvar *tácy* (ačkoli máme psát např. *skici*, *pana Nohavici*)¹⁷, jednak čeština zná slovo *bezkopců* (*kraj*), na které upozornil Fr. Kopečný; sotva bychom ho mohli psát s *-í*, když je i *bezkopců krajina*.

7.2 Písmeno *ě* po *m*, *b*, *v*

Pomněnka jako pomník, slaměnka jako... ?

Pokud byste diktovali větu jako *Představil m(n)ě tchyni*, musíte vysvětlit, koho komu představil. Zájmeno *já* má už od 60. let tvar *mně* ve 3. pádu nejen jako tzv. tvar dlouhý, důrazný (jako *tobě*), ale i jako krátký, příklonný (jako *ti*): Může se psát *posli mně to*, *je mně jí líto*, *to mně nevadí* ap. Mluvěcí, kterému tvar *mi* zní knižně, ho už nemusí vůbec užívat, podobně jako už není „povinný“ tvar *mne* (to ovšem neznamená, že bychom je užívat nesměli). Pro rozdělení mezi psaním *mně* a *mě* tehdy původní návrh (Sgallův, v NŘ 1961) zněl tak, že by se mělo umožnit psaní *mně* ve všech funkcích, ale podle rozhodnutí redakce NŘ zůstalo u rozdílu pádů: *mně* pro 3. a 6., *mě* pro 2. a 4. pád, a to i v „důrazném“ postavení, např. *pro mě*, *vedle mě*, *boj se jeho*, *ne mě*. Už tedy neplatí paralela mezi psaním tvarů zájmena 1. osoby a tvarů *tobě*, *ti*, *tebe*, *tě*.

U jiných slov většinou v **zakončení** celkem snadno poznáme, že k *jemný* patří *jemně*, ale k *pitomý* *pitomě*, k *šikmý* máme *šikměji*, od *soukromý* je *soukromě*, od *tam* je *tamější* (*tamní* má příponu *-ní*, ta k slovu *tamější* nepatří).

V **kořenech** slov se píše *bě*, *pě*, *vě*, *mě*, s jedinou výjimkou: spojení *mně* je v kořenu starého slovesa *mnít* a v jeho odvozeninách, proto tedy *pomněnka*, *domněnka*, *domnělý*; i *zapomněl*, *zapomnětlivý*. Naproti tomu slovo *slaměnka* je odvozené od *sláma*, ne od *slamník*. O pochoutkách, jako je rozdíl mezi *objet* (souvisí s *objížďet*, *objedu*, předpona *ob-* je tu ještě živá) a *oběd* (to patří k *obědvat*, vůbec /!?!/ ne k *objídat*). U písmena *v-* musíme dávat pozor na slova jako *vjezd*, kde ovšem jde o předponu *v-*. Po *p* se našťestí v českých domácích slovech *je* nepíše nikdy (pokud už neexistuje nějaké – jistě legální – sdružení tunelářů a jim podobných se jménem jako *Lupjenáš*), takže píšeme i *napětí*, přestože je slovtvorně blízké k tvaru *napjat*.

7.3 Předložky a předpony s a z

Kam spěje zpěv?

Se 7. pádem se pojí **předložka** psaná *s*, i když se někdy vyslovuje *z* (např. ve spojeních jako *s domem*, na Moravě se často vyslovuje i *z ním* aj.). S 2. pádem můžeme vždycky psát *z*, *ze*, ale někdy se pro ujasnění významu „s povrchu“ hodí staré (knižní) *s*, např. *se stolu*. V ustáleném spojení *kdo s koho* jde o 4. pád, srov. *být s to*; o tom i o dalších zajímavostech píše Svozilová (1999, s. 81n.).

U **předpon** (zčásti rozlišených i výslovností, zčásti jen písemnou podobou) rozhoduje význam: *splynout*, *sloučit*, *scházet se* znamená „dohromady, k sobě“ a *sklouznout*, *spadnout*, *smýt* je „z povrchu, dolů“; naproti tomu je „čistě zdokonavující“ *zcivilizovat*, *zrušit*, podobně i od podstatných a přídavných jmen: *zdokonalit*, *znehutit*, *zosobnit*, *způsobit*; k těm pak ovšem patří předpona *z-*, i když mají příponu *-ovat* pro nedokonavé protějšky jako *zdokonalovat* nebo pro odvozená substantiva jako *zpusob*. Odpovídající významový rozdíl je mezi oběma předponami např. u *smazat* – *zmazat*, *svolat* – *zvolat*, *sběh* – *zběh*, *sbít* – *zbít*; trochu jiné významové opozice jsou např. u *správa* – *zpráva*, *svolit* – *zvolit*. Není nutné vysvětlovat, jaký je rozdíl třeba mezi *strhnout* a *ztrhat*. Jen tradicí je ale dáno *z-* např. ve slovech *zpěv*, *zповěď*.

7.4 Jak psát cizí slova

S univerzitní diskuzí je malér

Tady se čeština potýká s mnoha problémy; vyberme jen čtyři:

(i) o psaní **krátkých a dlouhých** samohlásek píšou Černá ad. (2002, s. 12n.) ne docela přesně, že Pravidla z r. 1993 „přinesla krácení samohlásek v celé řadě slov cizího původu“ (jde o písmena, ne o hlásky), ale mají pravdu v tom podstatném: tam, kde „není spisovná výslovnost jednoznačně dlouhá“, můžeme psát krátce.¹⁸ Obojí psaní je možné např. ve slovech *archív, citrón, tampón*. Není už tak dobře zdůvodněn předpis (přesněji ovšem jde i tady jen o doporučení) o psaní *šampon, aceton* (jen krátce) a *bazén, malér, atelier, (su)terén, startér, bonboniéra, angína, vitrína, vazelína* aj. (jen dlouze);

(ii) zdvojené (geminované) souhlásky čeština zpravidla zjednodušuje, takže píšeme *komise, milénium* atd.; zdvojení zůstává u slov pocitovaných jako vyslovené cizí (nezdomácnělá), jako *rabbi* vedle *rabín, abbé, staccato*; často se zdvojení udržuje tam, kde je na švu mezi předponou a kmenem (*interregnum, interrupce* – ačkoli se můžeme setkat i s podobou *interupce*), nebo kde pomáhá rozlišit dvojznačnost (*moll, motto*), kde je vázáno i na jiné cizosti v pravopisu (*billboard, baseball, hatrick, sex-appeal*); jednoduché psaní podporuje existence českých odvozenin (např. vedle *scanner* je *skener* jako *skenovat*, dnes už i *lema* jako *lematizovat*; ale zůstává zdvojené *b* v *lobby, lobbista*, i když máme *lobovat*, o jehož nevýhodné homonymii píše Svozilová, 1999, s. 30n.).

(iii) u **jmen** na *-c* vyslovované *k* asi budeme psát raději *na Mallorce*, ale *s Balzakem*; takové *-k-* má tu výhodu, že odpovídá výslovnosti, nemate (ale ani *s Balzacem* se nevyklučuje); tvary francouzských jmen psané *Jacques, Jules, Anouilha* máme opravdu psát takhle a vyslovovat [žaka, žila, anuje], viz Černá ad. (2000, s. 50);

(iv) jako poslední lahůdku tu máme psaní *s* a *z*, tedy od r. 1993 Pravidly uznávané podoby *filozofie, kurz, diskuze, renezanace, rezort*, i příponu *-izmus* (vedle starších podob psaných *se.s*).

K tomu, že se cizí slova píšou v základě českým pravopisem, můžeme jen dodat, že se v tom čeština liší od angličtiny a francouzštiny, ale zdaleka

7. Pravopis a jeho zákoutí

ne tolik od většiny evropských jazyků, srov. tvary jako německé *Frisör*, *Zitat*, italské *mistificazia*, *fisica*, *sinfonia*, *estremo*, nizozemské *figuur*, *fataal*, *impli-ciet*, *kwaliteit*, *toerisme*, finské *Eurooppa*, *Amerikka*, *kosmetiikka*, *apteekki*; koncepcí i francouzština má své *caractère*, *symétrie* aj. Nebylo by snadné uplatnit tento princip docela důsledně, ve slovech jako *laser* nebo *nuance* se původní podoby drží, ale to není důvod, abychom se vraceli k psaní *universita* ap.

7.5 Velká písmena

Adresa Ústavu je Na Mydlářce 4

Některé ústavy opravdu mají adresy jako *Na Mydlářce*, protože v Pravidlech bylo uznáno za neúnosné rozhodovat se tu podle vzniku jména, třeba už dávno zapomenutého: byl tam statek *Mydlářka* nebo se tam opravdu mydliło? Tak raději pišme i *Na Příkopě*; ovšem s malým *n-*, má-li předložka ve větě svou původní funkci: *Bydlí na Příkopě*. Tady je vlastní jméno zkráceno jen na substantivum. Podobně můžeme místo *Jdu do Ústavu pro jazyk český AV ČR říct* (a napsat) prostě *Jdu do Ústavu*; může to být míněno jako zkrácený název, ale to není jediná možnost, takže *do ústavu* by tu bylo taky správně. Dodejme, že se piše *na náměstí Míru*, *od ulice Komu-nardů*, s malým *n-*, *u-*.

K paradoxům vývoje českého pravopisu patří, že sotva bylo rozhodnuto názvy **fakult** vysokých škol psát s velkým písmenem (*Fakulta filozofická Masarykovy univerzity* i *Filozofická fakulta MU*, *Třetí lékařská fakulta UK* atd.), ztratily fakulty formálně svou samostatnost (právní subjektivitu).

A to už ani nerozvádíme, že *Horní Bečva*, *Malá Úpa* jsou jména řek, ale *horní Vltava* nebo *severní Morava* ne.

7.6 Zvlášť a dohromady

Dals to víceméně a místo literárněkritických kvazirecenzí

Oba způsoby psaní jsou přípustné u **příslopečných** spřežek jako *nahrubo*, *doměčka*, *poslepu*, *namístě* (psaní zvlášť je ovšem *namístě tam*, kde zřetelně jde o substantivum *místo*: *na místě nehody* apod.).

Složená **přídavná** jména s první částí zakončenou na *-sko*, *-cko*, *-ně*, *-ově* se pišou se spojovníkem (např. *technicko-hospodářský*, *léčebně-preventivní*), jen

pokud mají význam obdobný souřadnému, slučovacímu spojení (*technický* a *hospodářský*) nebo jde o vzájemnost (*polsko-český slovník*); pokud jsou ale odvozena od spojení jako *trestní právo*, píšou se dohromady: *trestněprávní, hospodářskoorganizační, literárněvědný*. Proto *modrozelený šátek* má jednu barvu, *modro-zelený* má dvě (srov. už odd. 2.2). Dohromady se píšou **slovesné** tvary *bys, byste*, i se spojkou *kdybys, abyste* ap.; *kdyby jste* je ovšem chybné, hyperkorektní; i nespisovně *kdybysme* píšeme dohromady a bez *-j-*. Zvlášť se píše *jako by*, pokud tam jde o podmiňovací *by*; dohromady je *jakoby* jen tam, kde *by* nemůže být částí složeného slovesného tvaru, např. *jako by byl ospalý*, ale *byl jakoby ospalý*.

Pomocné sloveso v 2. osobě jednotného čísla minulého času má tvar *s*, které se pravopisně připojuje k předcházejícímu slovu, ačkoli zde má postavení příklonky, takže není možné nějakým soupisem vymezit, co všechno může být ve větě před ním: *tys tam nebyl; žes to neviděl; pročs mu to nedal; kdo přišels nevěděl* (tady je ovšem vhodnější napsat *kdo přišel, jsi nevěděl*, což umožní vložit tam náležitou čárku; ale tvar *jsi*, většinou vyslovovaný bez *-j-*, je opravdu doma jen zhruba řečeno v západní polovině českého území).

V oddíle o tvoření slov jsme už psali o **zkratkách**; připomeňme jen, že *pí a fa* se píšou bez tečky stejně jako *km, Kč* aj. U zkratek složených z velkých písmen, které se dají skloňovat, je vhodné psát koncovky malými písmeny: *v ČEDOKu* (ovšem i *v Čedoku*), *do NATa*, *před OHESem*.

7.7 Čárka, středník, závorka

Divide et impera

Rozděl dlouhou větu napůl, aspoň středníkem, a budeš pánem. **Krátké věty**, pokud možno účelně členěné na významové úseky vyznačené čárkami a závorkami, jsou snadněji srozumitelné a pomáhají udržet čtenářovu pozornost u obsahu, nenutí ho pracně shledávat smysl věty, prokousávat se k jejímu významovému složení. O nadbytečné délce vět a o různých možnostech jejich dělení do vět kratších (ať už rozdělených tečkou nebo středníkem) jsme už mluvili v odd. 6.2.

Interpunkce uvnitř věty v písemném projevu není zanedbatelná, odráží syntaktickou stavbu souvětí a může mít platnost významotvornou, jak ukazuje zejména Svozilová (1999, s. 83nn), která upozorňuje, že chyby v psaní **čárek** jsou „nejčastější bolestí“ českých písemných

textů. Důležité je oddělování **vložených** vět (závislých klauzí, zejména vztažných) čárkou nejen vpředu, ale i **vzadu**. Tak např. ve větě *Žfaktu, že tkanivo života se utváří vzájemnými vztahy mezi rozmanitými životními formami mu vyplývá...* (JO, s. 39) chybí čárka za slovem *formami*, a to dlouhou větu zbytečně znepréhledňuje. Čárku nepíšeme vždycky těsně před podřadící spojkou; tam, kde před ní předcházejí částice jako *jen, tepru(e), zvlášť*, patří čárka před tuto částici: ... *platy budeme zvyšovat, teprve až to ekonomická situace umožní*.

Ale výjimku najdeme i u zásady „rozděl a panuj“: V jednoduché větě (tj. obsahující jen jednu klauzi) je zapotřebí dávat pozor na rozvité přívlastky za substantivem: pokud přívlastek významově omezuje platnost celé substantivní skupiny, je to **přívlastek restriktivní** (těsný), jehož vypuštění mění význam, a ten se čárkou **neodděluje**. Zato přívlastek volný, nerestriktivní, který můžeme beze změny významu vynechat, čárkou oddělujeme. Jak vynechání, tak nadbytečné položení čárky může často vést k obsahovému nedorozumění; to ukazují příklady (zčásti převzaté z PČP, od Svozilové, 1999, nebo od Černé ad., 2002, od Štíchy, 1991, a zčásti nalezené v tisku) jako:

- (1) První Smetanovou operou, napsanou na libreto K. Sabiny, jsou Braniboři v Čechách. (*je to opravdu jeho první opera*)
- (2) První Smetanovou operou napsanou na libreto E. Krásnohorské je Hubička. (*je to jeho první opera na její libreto*)
- (3) Monografie vydaná v nakladatelství Academia je jeho habilitační prací. (*není to autorova jediná monografie*)
- (4) Velké světové války nám ale ukázaly, že bezpečnost opřená o neutralitu má pro útočníka jen cenu papíru.

Někdy je možné obojí chápání, takže čárku napsat můžeme, ale nemusíme; např. ve větě:

- (5) Hvězdy, zářící jako diamanty, nás ohromovaly. (*přítomnost čárek přívlastek zdůrazní jako obecnou vlastnost hvězd, bez čárek by šlo spíš o připomenutí toho, že vždycky tolik nezáří*)

Čárka z obou stran vhodně vyznačí i přístavek za jménem; v příkladu (6) mají čárky celou řadu funkcí, o kterých jsme se zmiňovali, a na-

víc ještě čárka před *ale* odděluje dva členy souřadného (odporovacího) spojení:

- (6) Historik Bartošek, chartista, emigroval v prosinci 1982 do Francie, kde hovory sepsal do rozsahem střídme, ale obsahem výživné knihy, která je pro toho, kdo se zajímá o historii, politiku a literaturu, napínavou četbou.

Podobně i v dalším příkladu čárky oddělují vztažnou klauzi i vložený souřadný přívlastek, ale ne souřadné vztažné klauze mezi sebou:

- (7) Káva tam byla řídká, studená, a podala nám ji dívka, která za deset minut vykouřila deset cigaret a své těžké osobní problémy si evidentně řešila alkoholem.

Své problémy má spojka *nebo*, která se užívá ve slučovací a ve vylučovací platnosti. Čárku před *nebo* píšeme zejména tehdy, nejde-li o pouhé slučování (výčet slučitelných alternativ), ale o vylučování (o alternativy, ze kterých je nutné vybrat; před *nebo* může předcházet *bud*), popř. když jde o stupňování; viz Čmejrková ad. (1999, s. 143), Svozilová (1999, s. 110–122). Jednoduché příklady bez čárky jsou:

- (8) Výtahu mohou použít lidé staří nebo nemocní.
(9) Na zimu věci uložíme do krabic nebo pytlů.

Vylučovací *nebo* s čárkou:

- (10) Koupit, nebo nekoupit, drtí nás denně reklamní slogany.
(11) Sami po 14 dnech, kdy budete mít možnost tento strojek vyzkoušet, se rozhodnete, zda si strojek ponecháte a pošlete nám peněžní poukázku uvedenou částku, nebo nám strojek zašlete zpět.

Před **spojkou a** se čárka píše, pokud stojí mezi hlavní a vedlejší větou (přesněji, mezi klauzí řídicí a klauzí na ní závislou), a to i tehdy, pokud by přesně vzato měla čárka stát až za *a*, viz příklad (15).

- (12) Probudil se, a když viděl, že už svítá, vstal.

7. Pravopis a jeho zákoutí

Čárku před *a* píšeme, stejně jako před *i*, *ani*, *nebo*, *či*, pokud má spojka jiný než slučovací význam (např. pokud jde o stupňování nebo o odporovací spojení):

(13) Tento jev není popsán v učebnicích, ani odborná literatura se o něm nezmiňuje.

(14) Míjely hodiny, a vlak se z místa nehýbal.

Proto píšeme čárku i před *a proto*, *a přece* apod., tj. před víceslovným výrazem vyjadřujícím jiný než prostě slučovací vztah, viz (15) a (16):

(15) Směr znal, a proto se mu podařilo přijít ještě včas.

(16) Věděl o tom, a přesto zůstal doma.

7.8 Další věčné výjimky

Výjimka potvrzuje pravidlo

A pravidla pravopisu, se kterými je tolik starostí od základní školy až po to nejvyšší absolutorium, ba i dál, si řádné potvrzení zřejmě opravdu zaslouží. Proto není v českém pravopisu takové lpění na dávné, dnes už jinak než zvykem neodůvodněné tradici jako u psaní slova *výjimka* nijak *výjimečné*. Pravopis se tady i v řadě dalších jevů liší jak od výslovnosti,¹⁹ tak od pravidelností českého tvarosloví. Píšeme-li *vycpávka*, *vycházka*, *položka*, *nadávka*, *přejímka* aj., je vidět, že se krátké podoby samohlásek v předponách takových substantiv široce uplatňují i ve spisovné normě.²⁰

Podobně nepravidelné, „nelogické“ je psaní *pana Vašici*, *skici* ap. (viz odd. 7.1). Taky psaní *přes* je dáno jen historicky, tedy chybou, která kdysi do českého pravopisu pronikla a drží se v něm; vždyť vyslovujeme *přeze* jako *skrze*, máme tu foném *z*, jehož znělost se na konci slova neutralizuje stejně jako u slov a tvarů *mráz*, *vylez*, *bronz*, *kurz*.

Ještě dodejme, že tradičně píšeme jen *m* tam, kde se i ve spisovné výslovnosti (stejně jako v běžné řeči na velké většině území) objevuje *um*; to se týká zejména číslovek jako *sedm*, *osmnáct*. Bohužel často slyšíme např. i od profesionálních televizních mluvčích vyslovovat slabičné *m* bez *u*, což může vyvolávat dojem lokální, nářeční mluvy.

A mohli bychom ovšem pokračovat dál a dál, od rozdílu mezi jednoznačným a zřejmě užitečným psaním *dě, tě, ně* a zbytečně složitě regulovaným *m(n)ě* až po ty *cigarety*, které *zdrazily/i, štěňata a kotata*, která si *hrála*, nemluvě o *babyčce* (to je ovšem malá babyka, dnešním školákům snad už málo známá).

7.9 Pomáhá počítač

Nenadávej na zrcadlo

Nevymlouvej se na počítač, nenaříkej, že ten tvůj nedovede třeba **dělit slova** na konci řádků líp než *nep-áchne* nebo *pác-hne*. Už dávno v tomhle bodě nejsme přísní, diskuse o tom, že by např. bylo namístě rozdělovat *roz-um*, už nevedeme. Ale slušný textový editor se něčeho takového dopouští jen ojedinele. V redakcích a v tiskárnách dnes není obtížné vybrat si vhodný automatický procesor, takže můžeme doufat, že hrůzy jako *neb-udu* nebo *tl-uču* už i z našich novin mizejí (i když občas ještě najdeme dělení jako *celop-lošná*). Ostatně autoři už při psaní většinou slova nedělí, takže se tato připomínka týká spíš techniky tisku než psaní. Praxe seriózních nakladatelství a dnes už i velké části denního tisku ukazuje, že to nejhorší snad je za námi.

Textový **editor** ale je zapotřebí vybírat pečlivě (a učit se zvládat ho!). Jak říká jeden z předních komputačních lingvistů, dobrý textový procesor je ten nejlepší dar z nebes, autorův i překladatelův pomocník nad jiné účinný; ale špatný procesor je ta největší překážka psaní i překladu. Naše stará T602 byla ve své době vynikající, a dnes obvyklý Word má řadu nepřijemných much.

Počítačová **kontrola pravopisu** nenadchne toho, kdo od ní čeká příliš mnoho. Může, jak už řečeno, být užitečná při dělení slov, ale hlavně upozorní na velkou část překlepů. Můžou to být zatím ovšem jen takové, při kterých se objeví tvar v normálním vyjadřování neexistující. Jak píšou Černá ad. (2002, s. 60nn.), automatický editor vám opraví třeba chyby v tvarech jako *čily* nebo *dvěmi* (nemluvě o překlepech jako *čeksy, dláe, přítmný* atd.), ale neopraví *její roky se vlnily* (ani *její boky se vlnily*). Neupozorní vás na chybu, napíšete-li *spolu řešitel*, ani vám nepomůže zajistit, abyste v celém textu jednotně psali buď *exkurze*, nebo *exkurse* ap. Některé z dnešních procesorů už upozorní na určité nešikovnosti ve vyjadřování, ale zdaleka nenajdou všechny. Na skutečný mluvnický

7. Pravopis a jeho zákoutí

editor, „grammar checker“, pořád ještě čekáme; ty, které jsou na obzoru, mají k dokonalosti daleko. Ale i tak je možné vidět, že výzkum a zkušenosti v oblasti automatického zpracování textu už řadu užitečných výsledků a pomůcek přinesly.

Petr Sgall

Jarmila Panevová

Jak psát

a jak nepsat česky

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Praha 2004